

**КОНТРОВЕРЗИ РЕЛІГІЙНО-КОНФЕСІЙНОЇ ТА МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ
В МІСЬКОМУ ЛАНДШАФТІ**

У статті розглядається міський ландшафт як знаряддя реалізації індивідуальних смислів в інтерпретації символіки графіті релігійної та етнічної тематики крізь призму толерантності. Просліджується генеза форм продукування та існування символіки релігійних графіті. Акцент робиться на морально-етнічному аспекті продукування графіті та аналізі тих символів, які несуть у собі деструктивні, антигуманні семантичні смисли. Вони розглядаються під кутом зору вандалістичної девіації.

Початок ХХІ сторіччя супроводжується занепадом ідеалів. Цінності втрачають свої глибинні зв'язки з культурою, перетворюючись на антисимволи, антизнаки. Відбуваються процеси дегуманізації культури, коли особистість витісняється за культурні межі. Сьогодні важко знайти місто в будь-якій країні світу, стіни будівель якого, бетонні огорожі, паркани, кам'яні плити та інші поверхні не були б вкриті малюнками та написами. Незалежно від тематики та стилю виконання їх об'єднує неофіційний (нелегальний) статус та публічно-демонстраційний характер.

Існування явища графіті починає свій шлях з прадавніх малюнків у печерах первісної людини, проходить через античний світ, Трипілля та Київську Русь, революційну Латинську Америку та Кубу, плавно влітаючи у сучасний індустріальний світ разом із виникненням молодіжної культури аерозольних балонів. Серед безлічі таких малюнків та написів можна виокремити різноманітні символи та знаки, класифікувати їх за багатьма критеріями, розглядати низку аспектів їхнього продукування, існування та впливу на соціальне середовище. Графіті влітають в міський ландшафт, причому існуючі як анонімні, повідомлення передбачають певного абстрактного реципієнта, в особі всіх городян і кожного окремо взятого індивіда, що є залученим до міського дискурсу. Розглядаючи символічну складову цих текстів, важливим матеріалом для аналізу є присутність у ній антигуманних смислів, які йдуть врозріз з загальнолюдськими цінностями.

Давні релігійні графіті, що являють собою важливу частину слов'янської епітафіки та культурології вивчалися з різних кутів зору низкою дослідників, таких як Б. Рибаків, С. Висоцький, О. Мединцева, Б. Суслів, Б. Щепкін та ін. Не дивлячись на те, що вивчення середньовічних графіті почалося ще в ХІХ ст., цей пласт історично-культурного матеріалу ще не достатньо досліджений та в основному береться до уваги лише археологами та дослідниками епітафіки. Ми ж будемо намагатися не заглиблюватися в археологічно-епітафічні пошуки, а використаємо цей цінний матеріал для історично-філософського огляду виникнення феномену графіті, інформація про витoki якого є важливою для пояснення сучасних його форм існування, вивчення його семантики, інтерпретування символіки. Символіка графіті, що несе в собі змісти міжетнічних конфліктів, як пласт політичного графіті була розглянута В. Руденком під кутом зору існування написів політичного змісту в різному соціумі. Задля висвітлення морально-етичного аспекту продукування графіті-символіки, що несе в собі деструктивні смисли, ми звернемося до аналізу її як вандалістичної девіації. Серед теоретичних підходів у вивченні вандалізму необхідно назвати імена американських і західноєвропейських учених другої половини ХХ ст.: Р. Берон, Д. Грінбергер, Дж. Довідо, В. Оллен, Р. Пантаїк, Р. Рубек, Р. Соммер, Дж. Фішер, М. Шварц – підходять до розгляду вандалізму під кутом зору соціально-психологічних концепцій, психологічних і мотиваційних аспектів. Культурологічний підхід у дослідженні вандалізму представлений роботами К. Ношиса, Е. Росса. Штучне середовище як причина вандалізму досліджується Д. Самдаллом. Явище графіті, як форма девіації людини є об'єктом уваги як зарубіжних, так і вітчизняних соціологів та антропологів. Однак список існуючих робіт є надто малим. Серед російських дослідників мотивів графіті як деструктивної дії слід згадати статті В. В. Деларю, С. В. Кисельова, М. Л. Лур'є, А. С. Скороходової, К. Е. Шумова.

Метою даної статті є розгляд міського ландшафту як знаряддя реалізації індивідуальних смислів в інтерпретації символіки графіті релігійно-конфесійної та міжетнічної тематики крізь призму толерантності. Основними задачами є простеження генези форм продукування та існування символіки релігійного графіті від давніх часів до сьогодення, визначення елементів символіки графіті, які є антигуманними за своїм змістом та транслиють семантичні змісти, що дегуманізують загальнолюдські цінності, а також висвітлення морального аспекту існування та вплетення в міський простір сучасних графіті-повідомлень, що спродуковані внаслідок міжетнічних конфліктів та існують всупереч нормам толерантності у формі вандалістичних проявів. Причому, у викладенні основних припущень та умовиводів ми будемо користуватися як науковими надбаннями названих вище авторів, так і власними спостереженнями, з метою зафіксувати та пояснити їх.

Однією з форм самовиразу особистості в давні часи були написи на стінах кам'яних споруд, зокрема на фасадах та всередині церков. Причому, такий спосіб спілкування із всевишнім був не лише свідченням культурного рівня людей, а і вказував на ступінь грамотності, рівень розвитку духовного життя людей. Написи, що збереглися на стінах Софії Київської виконані кирилицею, що свідчить про поширення писемності та розвиток мови [див.1 - 3]. Графіті залишилися досьогодні майже на всіх кам'яних храмах Давньої Русі. Освідчений люд не лінувався робити настінні написи, викарбовуючи їх гострими предметами. Оскільки доступ до приміщення алтарної частини православних храмів був відкритий не для всіх і кожного, графіті зосереджувались в основному при вході та на так званих "фонових частинах" храмових росписів, безпосередньо ж на фрескових зображеннях святих не було знайдено жодного напису, не було також написів, зміст яких сьогодні можна було б назвати хуліганським. Цей факт свідчить про шанобливе ставлення до святині. Оскільки такі графіті в давні часи не вважались святотатством, можна робити припущення, що графіті виконувало роль своєрідного мовного засобу, частини акту комунікації, а церковна споруда, у свою чергу, була тим медіумом, що уможлилював ефективне звернення до вищих сил. Давні слов'яни викарбовували на стінах храмів головним чином звернення до бога. Серед розмаїття цієї символіки Рождественська виділяє декілька типів написів [4]: 1) написи-"моління" із формулою "Господи, помози (помяни, спаси)"; 2) поминальні записки, в яких інколи зустрічаються декілька імен та повідомлення про смерть (такі як напис в Софії Київській про смерть великого князя Ярослава Мудрого в 1054 році [5: 80-94]); 3) написи-автографи (наприклад "а се Созоне ль лютыи..." — "Ось Созон лютий писав..."); 4) написи під час богослужіння (біблійні та літургічні цитати). Однак, не всі написи мали релігійно-культовий характер. Інколи люди зображували ті події, свідками яких були у вигляді схематичних малюнків, це так звані "літописні" або "дійові" написи. Також виділяються написи ділового змісту та літературного характеру та фольклорні і побутові написи, наприклад: "о попове свщници укланяйтеся от пьянства" — "о попи-священники, вклоняйтеся від пияцтва!?". Причому, практика церковного графіті, судячи з усього, була настільки звичним для всіх явищем, що зустрічаються також дитячі малюнки, про авторство яких реставратори здогаються не лише через тематику, а й розміщення зображень на рівні дитячого зросту або ж над підлогою.

Цікавим фактом є також свідчення про процес впровадження християнства в той час, коли язичництво ще мало місце. В одному з давньоруських храмів реставраторами було знайдено рідкісне графіті з текстом язичницького заговору. Хоча, на думку Мединцевої, це дитяча пісня-лічилка, Рождественська пов'язує напис із язичницьким погребальним обрядом [див. 5; 6]. Напис було перекреслено сучасником, на думку спеціалістів, одним із священиків храму, який дописав нижче: "усохните ти руки", таким чином даючи середньовічному "графітісту" зрозуміти, що написи язичницького змісту недоречні на стінах християнської церкви.

Варто зауважити, що практика графіті в давні часи, так само, як і сьогодні не вважалася легальною. Грамотії, що "на стінах ріжуть", згідно "Уставу" князя Володимира підлягали церковному осуду [6: 149]. Однак, не зважаючи на закони, люди продовжували мережити стіни храмів графіті-повідомленнями ще близько ста років. Про це свідчить "Новгородський устав князя Всеволода" [7: 251]. У зв'язку з цим фактом, хочеться провести аналогію із сучасними графіті, основною характеристикою яких завжди є неофіційний характер продукування. Графіті завжди залишається поза межами соціальних інститутів, норм права та моралі, що і відрізняє цей соціальний феномен від будь-яких інших семантичних засобів.

Якщо перенестися в сьогодення, треба підкреслити, що релігійне графіті вийшло за рамки культових споруд і тепер місцем для звернень до бога або повідомлень громадянам релігійних змістів може бути будь яка поверхня міського ландшафту, що здалася привабливою для її продукувача. На вулицях Києва, в основному центральних частин міста, можна зустріти написи релігійного спрямування, які з'явилися під час подій Помаранчевої революції 2004 року та поширилися впродовж наступних років. "Іван! Богу Так!", "Ідоли пануть! Іван!", "Бога президентом! Так!" (тут і далі орфографія та пунктуація автора) – розміщення цих слів у реченні можуть змінюватися, а варіації цих повідомлень приблизно однакові. Це написи, що виконані в основному червоним аерозольним балоном на асфальті або стінах, розміщуються автором (певним Іваном) в найлюдніших місцях, на бруківці паркових алей, на тротуарах таким чином, щоб їх неможливо було непомітити. Причому, одне й те саме повідомлення повторюється через певну кількість метрів, щоб їх вже напевне запам'ятали і зміст цього напису викарбовувався в свідомості. Ця людина не знайшла іншого способу поділитися своїми думками, але діяла як професійний спеціаліст із паблік рілейшнз та реклами, тиражуючи свою думку та поширюючи її за допомогою символіки графіті. Якщо ж звернути увагу на семантичну конструкцію цього повідомлення, то вона повторює основний революційний лозунг "Ющенко так!", зміщуючи акцент з політичного лідера на "духовного лідера", бога. У цьому повідомленні читаємо коннотації, які свідчать, що основна ідея автора – це одна з біблійних заповідей, а саме "не створи собі кумира" і у своєрідний спосіб Іван, як служитель культу намагається сповістити усіх про те, що не може бути іншого бога, окрім всевишнього, тим самим відволікаючи людей від політичних подій у світі, закликає їх повернутися до власного духовного світу. Влітку 2007

року Іван почав пророкувати апокаліпсис написами "2012 рік – кінець світу! Іван!", причому деколи вказуючі точну дату "23.09.2012". Ніхто не може бути впевнений у достовірності наданої Іваном інформації, через її недоказовість, але знову ж таки, спонтанним актом привертання уваги до свого містичного знання автор цих повідомлень залучає маси, міських жителів, до своїх думок. Мовчазно спілкуючись зі всіма і кожним (реципієнтом повідомлення може бути будь-хто), продукувач страшного напису нагадує про швидкоплинність часу, про кінцевість усього, про короткий термін життя.

Окремим пластом символіки графіті виступають написи, що спричинені міжетнічними суперечками або радикальними політичними поглядами продукувачів. В. Руденко виокремлює такі тематичні типи графіті-написів як фашистські та націоналістичні, класифікуючі їх як такі, що входять до жанру політичного графіті [8: 51]. Фашистську символіку графіті розповсюджують молодіжні радикальні організації або спонтанно утворені угруповання. Атрибутика антигуманних цінностей фашизму виражається в зображенні низки символів, у тому числі свастики. Естетизація фашистсько-нацистської символіки, тиражування нецензурних слів та висловів, заклики радикальних молодіжних угруповань – все це являє собою замкнене коло дегуманізації культури та антитолерантних проявів. Серед цих символів зустрічається як відома свастика, так і тризуб, а також перекреслене хрестом коло. Такі символи, у поєднанні з написами, виконують у міському середовищі роль певних маркерів, що вказують на самий факт присутності в певному районі або навіть місті радикально спрямованої грубої сили та окреслюють "територію контролю", "парафію" окремих угруповань. Причому, наявність прихильників ідеології фашизму може бути не лише атрибутом країн, що породили її (наприклад, емоційні оклики "Viva Duce!" – "Хай живе Дуче!" та "Муссоліні!", написи, що зустрічаються в Римі та Флоренції). Так звані "наци", "ультрас" та "скінхеди" (від англійського skinhead (skin – шкіра, head – голова) – бритоголовий) – субкультури, які можна зустріти в будь-якій країні світу, відрізняються найбільш радикальною ідеологією та найбільш жорстокими методами її втілення та боротьби зі спротивом.

Написи націоналістичного характеру, що близькі за своїм змістом до фашистських, також входять до жанру політичного графіті. Здебільшого це написи, що спричинені невдоволенням через присутність в певній країні національних меншин. Такі написи можна умовно поділити на такі, що виражають "абстрактну" незадоволеність, та ті, що стосуються певної окремої нації. Частіше можна побачити графіті-повідомлення, що транслиують констатацію думки, що поділяється певним вузьким колом у вигляді твердження "Україна для українців". Наряду з цим, трапляються заклики із присутністю образливих алегорій: "Додому, абізяни!", "Чурки, додому!". Написи такого характеру за своєю конструкцією, орфографією та способом презентації нивелюють будь-які можливі етнічні відмінності, змішуючі всіх, хто не є наприклад, українцем, в одну "чужу" для країни масу, при цьому породжуючи та поширюючи у свідомості антагонізми "ми-вони", "своє-чуже" і таке інше. У країнах, де постійно є присутніми перселенці з Африки на Близького Сходу, націоналістичні настрої та негостинність виражаються написами із конкретизацією тієї нації, представники якої є "персонами нон-грата". Так у Римі, наприклад, написи "Геть чорних!", "Араби – додому!", "Ірак – бандит" т.ін. вказують на присутність арабів. Проте, що національні меншини Італії є біженцями з Палестини можна зробити висновок простеживши наявні написи-відповіді в цьому діалозі: "Свободу Палестині!", "Смерть сіоністським фашистам!".

Розглядаючи негуманну символіку графіті в міському середовищі, необхідно зазначити, що культурні доміанти певного суспільства безпосередньо пов'язані із тими соціальними процесами, що відбуваються всередині цієї системи. На думку К. Ношиса, рівень вандалізму в країні залежить від характеру тих цінностей, які формують ідентичність представників певної культури протягом багатьох століть. Дж. Вайс у свою чергу вважає причиною вандалістичних проявів штучне середовище. Виходячи з такої концепції, можна стверджувати, що одноманітний, сумний архітектурний дизайн урбаністичного простору не лише не виводиться в системі цінностей міських жителів у ранг історичної, культурної пам'ятки, але діє пригнічуюче, що призводить до його руйнації як чужого об'єкта. На думку А. Скороходової, поява перших, навіть дрібних і раптових слідів руйнації або написів та малюнків різко збільшує вірогідність появи наступних та збільшення збитків. [9] Крім того, наявність лайливих написів та малюнків, розповсюджених у міському ландшафті, може сприяти негативному впливу міського середовища на емоційний стан особистості городян. Присутність продуктів деструктивних дій у місті посилює стан емоційної тривоги, стан небезпечності та може породжувати нові і нові руйнування середовища.

Отже, ми простежили генезу форм продукування символіки релігійного графіті від давніх часів до її вплетення в міський ландшафт сьогодення, визначили ті елементи символіки графіті, які є антигуманними за своїм змістом та транслиують дегуманізуючі семантичні змісти, а також висвітлили морально-етичний аспект вплетення в міський простір сучасних графіті-повідомлень, що спродуковані у формі вандалістичних проявів.

Говорячі про міжетнічну толерантність, варто зауважити, що символіка графіті є тим семантичним засобом, який у силу анонімного характеру продукування, надає можливість для висловлювання

скритих думок, можливість заочного спілкування. Комунікація через графіті, темою якої є міжетнічні конфлікти або вороже ставлення до національних меншин є певною формою "безпечного" вираження невдоволення, не торкаючись ні кого особисто. У той же час, наявність таких написів є індикатором проблеми міжетнічної напруги та незадоволення корінних жителів країни, знову ж таки, без вказування кого з жителів конкретно. Отже, з одного боку графіті може бути певною альтернативою фізичному протесту, але з іншого моральний та ідеологічний вплив графіті-написів на свідомість може значно перевищувати акт протесту втілений в реальність. Тому символіка графіті, що продукується всупереч нормам толерантності, внаслідок нелегальної природи жанру, через анонімний характер думок, що транслиються та актуалізацію прагнення до самовиразу особистості, можуть бути одним із способів редукції конфліктів. У той же час, враховуючи вандалістичну форму вираження і трансляцію дегуманізуючих цінностей, треба враховувати, що в міському ландшафті знаходять місце також продукти візуальної експресії позитивного змісту. Наприклад пацифістська символіка за своїм семантичним навантаженням покликана нагадувати про мир, кохання, природу та загальнолюдські цінності. Крім того, молодіжні написи, що містять освідчення в коханні, втілюють єдиний можливий для продукувача спосіб оформити свої почуття та думки у вигляді повідомлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Высоцкий С. А. Киевские граффити XI-XVII вв. [Текст]: историческая литература / С. А. Высоцкий. – Киев: Научная мысль, 1985. – 207 с.
2. Высоцкий С. А. Средневековые надписи Софии Киевской [Текст]: по материалам граффити XI-XVII вв. / С. А. Высоцкий. – Киев: Научная мысль, 1976. – 454 с.
3. Медынцева А. А. Грамотность в Древней Руси: По памятникам эпиграфики X – первой половины XIII века. – М.: Наука, 2000. – 291 с.
4. Рождественская Т. В. Древнерусские надписи на стенах храмов: Новые источники XI-XV вв. СПб.: Изд-во С.-Петерб. Ун-та, 1992. – 170 с.
5. Зиборов В. К. Киевские граффити и дата смерти Ярослава Мудрого (источниковедческий анализ) // Генезис и развитие феодализма в России. – Л.: ЛГУ, 1988. – С. 80-94.
6. Устав князя Владимира Святославовича о десятинах, судах и людях церковных // Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 1. – Законодательство Древней Руси. – М.: Юрид. Лит. 1984. – 430 с.
7. Новгородский устав великого князя Всеволода о церковных судах, людях и мерилах торговых // Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 1. – Законодательство Древней Руси. – М.: Юрид. Лит. 1984. – 430 с.
8. Руденко В. Политическое граффити // Социологические исследования, № 10, 1997. – С. 50 – 55.
9. Скороходова А. С. Вандализм // Социологический журнал, № 3-4, 1999. – С. 3 – 16.

Матеріал надійшов до редакції 09.02. 2009 р.

Кайс 3. В. Конфлікти релігійно-конфесійної та міжетнічної толерантності в міському ландшафті.

В статті розглядається міський ландшафт як інструмент реалізації індивідуальних смислів в інтерпретації символіки граффіті релігійної та етнічної тематики крізь призму толерантності. Прослідковується генезис форм продукування та існування символіки релігійних граффіті. Акцент робиться на морально-етичному аспекті продукування граффіті та аналізі тих символів, які несуть в собі деструктивні, антигуманні семантичні смисли. Вони розглядаються з точки зору вандалістичної девіації.

Kais Z. V. Controversy of Religious-Confessional and Interethnic Tolerance in a City Landscape.

In the article a city landscape as instrument of realization of individual senses is examined in interpretation of religious and ethnic graffiti symbolism through the prism of tolerance. Genesis of forms of production and existence of symbolism of religious graffiti is traced. An accent is done on the moral aspect of graffiti production and analysis of those symbols which carry in itself destructive, hellish semantic senses. They are examined from point of vandalistic deviation.